پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی- MIRS

Mediterranean Institute for Regional Studies

www.mirs.co

ڕوانگەیەك بۆ پاراستنی ئاسایشی ووزە لە هەرێمی کوردستان

" کێڵگەی کۆرمۆر وەك نمونەیەك"

بـــەهــرۆز جـــەعـــفــەر

٢٠٢٢

بەهرۆز جەعفەر/ دامەزرێنەرو سەرۆکی پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی، دکتۆرا لە پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتییەکان.

ڕوانگەیەك بۆ پاراستنی ئاسایشی ووزە لە هەرێمی كوردستان: كێڵگەی كۆرمۆر وەك نمونەیەك

- بـەهـرۆز جەعـفـەر -

پەیمانگەی میدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی- MIRS، دامەزراوەیەكی ناحكومی ئاكادیمیە، گرنگی ئەدات بە توێژینەوە لە بواری نەوت و غازی سروشتی و سامانی ئاودا، هاوكات خۆی بەلایەنێكی گرنگی كاركردن ئەزانێت بۆ لێكۆڵینەوە لەبارەی جیۆپۆڵەتیك و ئاسایش و بارودۆخی ناوچەیی و جیهانی بەگشتی، تا لەم ڕێگەیەوە بەشێك لەبەرهەمهێنانی توێژینەوەی زانستی و بەشداری بكات لەو گفتوگۆیانەی لەسەر ئاستی جیهانی سەبارەت بە ئێستاو ئایندەی سەرچاوەكانی ووزەو ئاسایشی هەرێمایەتی و بونیادنانی ئاشتی و كێشە مرۆییەكان لەئارادایە (هەروەكو بوارەكانی كاركردن لە وێبسایتی مێدیتریانە www.mirs.co بە سیٚ زمانی ئینگلیزی و كوردی و عەرەبی ئاماژە پێدراوە.

ئیمەیڵ: Info@mirs.co یان Jafarbahroz@gmail.com

تەلەفۆن: 009647828991817 یان 009647501382323

پوختەی جێبەجێکار

لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی ئابوریی جیهانی بە هۆی پرسی ووزەو ئاسایشی خۆراکەوە، پرۆسە نەوتییەکانی هەرێمی کوردستانیش کەوتونەتە بەردەم هەڕەشەی ئەمنی و سیاسی و یاسایی و ئابوریی و جیۆلۆجی جۆراوجۆرەوە. لەهەمان کاتدا دەرفەتی گەورە-گەورەش بۆ پەرەپێدانی توانا هایدرۆکاربۆنییەکانی کوردستان و زیادکردنی داهات هاتۆتە پێشەوە. لە سەرەتای ساڵی (2022) ەوە، کۆمپانیای داناگاز زیادبونی ئاستی بەرهەمهێنانی غازی لە کێڵگەی کۆرمۆر بە ڕێژەی (50%) ڕاگەیاند. کێڵگەی کۆرمۆر لە ناو ناحیەی قادرکەرەمی کۆندا شانی داداوە، کە لە ڕووی ئیدارییەوە ئەکەوێتە سنوری قەزای چەمچەماڵەوە. لەم ناوچەیەو سنوری گەرمیان بە گشتی، چەند کێڵگەیەکی دیکەی سەرەکی و لاوەکی نەوت و گاز هەن، کە بەرهەمهێنانیان تیادا ئەکرێت، ئەوانیش هەڕەشەی جۆراوجۆریان لەسەرە، وەکو: کێڵگەی تازە، چیا سورخ، کوردەمیر، پوڵکانە، بلۆکی گەرمیان، چەمچەماڵ، باشوری سەنگاو، قەرەهەنجیر، هەروەها شاکەل و تۆپخانە.

ئەم بابەتە، ئەیەوێت لەگەڵ تێگەیشتن لە پرۆسە نەوتییەکانی هەرێمی کوردستان بەگشتی و بلۆکی کۆرمۆر بەتایبەتی دا، دەرفەت و مەترسیەکانی بەردەم ئاسایشی ووزە لە هەرێم بە شێوەیەکی ئەکادیمی بخاتە ڕوو، ڕوانگەیەکە لە "پەیمانگەی میدیتریانەوە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی" بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندیی نێوان سەرچاوە مرۆییەکان و سەرچاوەسروشتتیەکان لەلایەك و، هەروەها پەیوەندیی نێوان سامانی ئابوریی و هزری سیاسی لەلایەکی تر.

یەکەم/ ناساندنێکی گشتی بۆ کۆمپانیای داناگاز و کێڵگەی کۆرمۆر

پێرل پیترۆلیۆم، یەکگرتنی پێنج کۆمپانیا (کۆنسیرتیوم-Consortium) ە، کە دوانیان لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستن (داناگاز و کرێسنیت پیترۆلیۆم- هەردوکیشیان خاوەندارێتیەکەیان ئەگەڕێتەوە بۆ یەك خێزانی بە بنچینە عێراقی و دانیشتوی ئیماراتی عەرەبی) پێکەوە لە هەرێمی کوردستان وەبەرهێنان لە بواری گازو نەوت دا ئەکەن، هاوبەشییان هەیە لەگەڵ سێ کۆمپانیای ئەورووپی دا هەیە : (OMV) ی نەمساوی و (MOL)ی هەنگاری و (RWE)ی ئەڵمانی. پشکەکانیش وا دابەشکراون کە: داناگاز (35%) و کریسنت پیترۆلیۆم (نەفت هیلال) (35%) و سێ کۆمپانیا ئەورووپیەکەش، کە هەمان ئەو کۆمپانیانەن کاریان لە هێڵی بۆڕی نابۆکۆ – Nabucco Pipeline ئەکرد بۆ گواستنەوەی گازی سروشتی لە ناوەڕاستی ئاسیاوە بۆ ناوەڕاستی ئەوروپا هەریەکەیان پشکی (10%) ی هەیە لە گرێبەستەکەدا[1].

لە بنچینەدا، جیهان دەمێکە ئاگاداری توانا هایدرۆکاربۆنییەکانی کوردستانە، بۆ نمونە بۆ یەکەمجار لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا کاری گەڕان و دۆزینەوەی نەوت لە ساڵی (1901) دا لە کێڵگەی چیاسورخ-Chia Surkh کراوە. هەریەکە

لە کێڵگەی کۆرمۆر و چەمچەماڵیش ساڵی (1928) و (1929) لە لایەن ئینگلیزەکانەوە یەکەم کاری گەڕان و هەڵکەندنیان تیاکراوە[2]. لە دوای پرۆسەی ئازادییەوەو لە ساڵی (2007) حکومەتی هەرێمی کوردستان بە پێچەوانەی تەواوی گرێبەستەکانی تری نەوت و گاز لە هەرێم کە لەسەر شێوازی "بەشداری و بەرهەمهێنان-PSC" ن، گرێبەستی لەگەڵ داناگازو کریسنت پیترۆلیۆم کردووە، ساڵی (2008) و دوای (15) مانگ لە کارکردن توانییان لە کێڵگەی کۆرمۆر گاز بەرهەم بهێنن.

دووەم/ تایبەتمەنیەکانی کێڵگەی کۆرمۆر

دوای ووردبونەوەو، سەردانی مەیدانی و کۆکردنەوەی داتاو زانیاری تایبەت بە کێڵگەی کۆرمۆر و کۆمپانیای داناگاز، ئەکرێت (5) تایبەتمەندی دەست نیشان بکەین کە نە لە ناوچەکانی دیکەو نە لە کێڵگەکانی دیکەی کوردستاندا نییە:

2. 1. لە ڕووی یەدەگ و ئاستی بەرهەمهێنانەوە

بە پێی (GCA) - "Gaffney, Cline & Associates" کە کۆمپانیایەکی دەرەکی بواری ووردبینی یە، ساڵی (1962) لە باشوری ئەمریکا دامەزراوە، لە بۆستن و لەندەن و سەنگافورا و هیندستان کاری جۆراوجۆری لە بواری پەرەپێدان و ووردبینی دا کردووە: بڕی یەدەگی پەسەندکراو و چاوەڕوانکراو تیایدا ئەگاتە (4.4) تریلیۆن ستاندار پێ سێجا گازی سروشتی. وە (136) ملیۆن بەرمیل نەوت، هەروەها (13.3) ملیۆن تەن / مەتر لە غازی شل (LPG)[3].

بەمجۆرە، کێڵگەی کۆرمۆر کە ڕووبەرەکەی نزیکەی (250) کم2 یە: لە پێشدا ڕووبەرەکەی 300 کم بو، دواتر کرایە 175کم2! لە ساڵی 2021 ەوە بە چڕی خەریکی گەورەکردنی وێستگەکانن بە بڕی زیاتر لە 630 ملیۆن دۆلار لەو بڕەش 250 ملیۆن دۆلاری پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتوەکانە بۆ داناگاز لە فراوانترکردنی کێڵگەکەو وێستگەکاندا خەرجی بکات. ئێستا لە کاتێکدا گروپە چەکدارەکان هێرشی مووشەکی ئەکەنە سەر ئەم کێڵگەیە، سێ جۆر بەرهەمی هەیە:

لەساڵی (2018) دا (305) ملیۆن پێ سێجا گازی سروشتی بەرهەمهێناوە، لەماوەی سێ ساڵدا و لە ساڵی (2022) دا ڕۆژانە (452) ملیۆن پێ سێجا گاز بەرهەم ئەهێنێت. بەپێی داناگاز و کریسنت پیترۆلیۆم ئاستی بەرهەمهێنان لە کێڵگەکەدا بۆ (50٪) بەرزبۆتەوە و، ساڵی (2023) ش ئەو ئاستە ئەگەیەنن بە (600 بۆ 625) ملیۆن پێ سێجا گاز لە ڕۆژێکدا[4]. ئەم بەرهەمەش ڕۆژانە بە بۆرییەکی (24) ئینجی لە کۆرمۆرەوە بە درێژایی (172) کم ئەگاتە شاری غاز لە چەمچەماڵ کە وێستگەیەکی گەورەی کارەباییە، بە بڕی زیاتر لە (1.2) ملیارێك و دووسەت ملیۆن دۆلار لەلایەن "ئەحمەد ئیسماعیل" خاوەنی ماس گروپەوە بۆ بەرهەمهێنانی کارەبا بیناکراوە، ئینجا لەوێشەوە بە نزیکەی (120کم) هەر گازی کۆرمۆر ئەگاتە ناوچەی پیرداود بۆ وێستگەی کارەبای هەولێر. جگەلەوەی وێستگەیەکی دیکەی کارەباش لە بازیان

بەهەمان ئەو گازە سروشتییە کار ئەکات. بە درێژایی ئەو ماوە جوگرافییە لەناو خەڵکی لادێکاندا کەسێك یان دووان وەك پاسەوانی بۆرییەکە دانراون و، مانگانەش سودمەند ئەبن لە بەرمیلێك-دووان و سیان گاز بۆ ئیش پێکردنی مۆلیدەی لادێکانیان.

بەرهەمێکی دیکەش، نەوتە، کە لە ئەنجامی دەرهێنانی گازەکەوە، وەك چڕی لێی جیا ئەبێتەوەو، ئەمبار ئەکرێت. لە نێوان ساڵی (2018 بۆ 2022) دا بەردەوام (16000 بۆ 22000) بەرمیل نەوتی لە ڕۆژێکدا بەرهەمهێناوە، ئەوەش بە تەندەر دراوە بەچەندین کۆمپانیاو خاوەن تەنکەر ئەگوێزرێتەوە بۆ خەزانەکانی کێڵگەی خورمەڵەو، لەوێشەوە تێکەڵ بە هێڵی بۆڕی کوردستان- جەیهان ئەکرێت. لە پێشوتردا ئەم نەوتە بۆ پاڵێوگەکان یان هەناردەکراوە بۆ ئێران و بەندەر عەباس ڕەوانە کراوەو فرۆشراوە!. سەرباری ئەمەش، ڕۆژانە (1050) تۆن گازی شل-LPG بەرهەم ئەهێنێت، ئەمەش بە تەندەر لەلایەن داناگازەوە دراوە بە کۆمپانیای لۆکاڵی و تەنی بە (315$) دۆلار، لە سەر ڕێگەی سەرەکی چەمچەماڵ- ناحیەی تەکیەی کاکەمەند خەزانێکی گەورەیان دروستکردووەو، هەڵی ئەگرن، پاشان لەوێوە بۆ چەند کۆمپانیایەکی تر و، ئەوانیش ئەیکەن بە بوتڵی غازەوەو، بۆ پێداویستی ماڵان لە هەرێمی کوردستاندا بەکاری ئەبەن.

2.2. لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە

ئێستا ناوی گوندی "کۆرمۆر-Khor Mor" بە توندی گرێدراوە بە ناوی "داناگاز-Dana Gas" ووەو وەك براندێکی بازرگانی لێهاتووە. هەر لەناو ناحیەی قادرکەرەمی کۆن و لە باشوری قەزای چەمچەماڵ، بەدیار چەم و کلکە درێژبووەوەکەی ڕووبارە ووشك هەڵهاتوەکەی ڕۆخانەوە، دەشتێکی دوورو درێژو ناو- بەناو هەردەی گەرم و زەرد هەڵهاتو شانیان بەیەکەوە داوە، ئەمەیە "کۆرمۆر". سەت ساڵی پێشوو ناوچەکە ئەوەندەیان چەشتوە بە دەست قاتوقڕی و بەرخودان و تۆمارکردنی دەیان ئەفسانەی سەیر-سەیر بەدەست حکومەتە یەکلەدوای یەکەکانی عێراقەوە، نەك لە کوردوستاندا لە ئاستی جیهانیشدا وێنەی ئەم تالاّوە دەگمەنە. هێڵی پێشەوەی جەنگ ئێرە بوە، ئەنفالستان و شەهیدستان ئەم ناوچەیەن، ئەگەر لادێکانی ئەم سنورە ئەگەڕێیت، هێشتا زۆربەیان ڕێگەوبان و خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکانیان پێشکەش نەکراوە. سەرەکیترین گوندەکانی ئەم سنورە: "چەمسورخاو، گۆلەمەو، ئالیاوە، عەلی مستەفا، پاریاوێڵە، قەرەچێوار، قەشقە، وێڵە، قەلاّمکایل، قایتەوەن، تازە شار، کانی قادر، لەك هیدایەت، قیرچە، گۆلباخ، مشکیبان، کۆرمۆری گەورەو بچوك، ئاوایی جەلال، عەزیز بەگ، بنەکە، هەڕێنە، برایم غولاّم. شاوك، گەڕاوی[5] و...و...چەند گوندێکی دیکەی تر".

2.3. لە ڕووی هەڵکەوتەو مێژووییەوە

ساڵی (1976) بێ ئەوەی ئەم ناوچەیە تاکە یەك خێزانی لە ڕەگەزی عەرەب تیادا بوبێت، ڕژێمی سەدام بۆ ئەوەی ناحیەی قادرکەرەم لە لیوای سلێمانی و کەرکوك دابڕێت، ناحیەکەی خستە سەر قەزای دووز خورماتو، دووز خورماتوشی خستە سەر پارێزگای سەلاحەدین. لە هەشتاکاندا هیچ لادێیەك نەما لەم سنورەی کە لە بەر لووتی ڕژێمی عێراقدا هەڵکەوتوە خاپور نەکرێت، کەم ماڵ هەیە قوربانییەك،، دووان،، چوار و زیاتری نەبوبێت. بۆیە لە کۆتایی (حوزەیرانی 2022) دا هاویشتنی مووشەکێك، ئینجا دووان و سیان بۆ کێڵگەی کۆرمۆر و سنورەکە، بابەتێکی تەواو چاوەڕوان کراو بو، لەگەڵ ئەمەشدا بەشێکی خەڵکی سنورەکە لە ئاستی جیا-جیادا سودمەندن لە بونی کۆمپانیاکە.

2 . 4. لە ڕووی جۆری گرێبەستەوە

لە کۆی ئەو گرێبەستانەی کە حکومەتی هەرێم لەگەڵ کۆمپانیا نەوتییەکان ئەنجامی داوە، تەنها ئەوەی داناگاز "کۆرمۆر" لەسەر شێوازی گرێبەستی خزمەت/ خزمەتگوزارییە. لە گرێبەستی خزمەتگوزاری (**عقود الخدمة**) دا دەوڵەتی خانەخوێ لە سەرەتاوە بۆ کۆتایی مامەڵە لەگەڵ پرۆسەکەدا ئەکات (واتە وەزارەتی سامانە سروشتییەکان مافی دەستوەردانی زیاتری لە کێڵگەی کۆرمۆردا هەیە بەبەراورد بەوانی دیکە)، کۆمپانیای دیاریکراو تەنها بۆ کاری گەڕان و پشکنین و دەرهێنان بەکاردێت، کۆمپانیاکەش بەرپرسیارێتی هیچ مەترسییەکی دارایی یاخود خراپبونی کێڵگەیەك یان نەگونجانی بۆ وەبەرهێنان لە ئەستۆ ناگرێت (بە پێی گرێبەستەکە لە شوێنێك بۆ شوێنێکی دیکە). ئینجا لەم گرێبەستەدا کۆمپانیا جیهانییەکە "باجی هاتنە ناوەوە" نادات، باشییەکەی ئەوەیە دەوڵەت لە سەرەتاوە بۆ کۆتایی کێڵگەو بیرە نەوتییەکانی خۆی ناداتە دەست کۆمپانیایەکی بیانی و مولکدارێتی لە ئەستۆی خۆیدا نەهێڵێت، بەڵکو بە پێی پشکێك یان پێدانی شایستەی دارایی حکومەت لەگەڵیان ڕێك ئەکەوێت (چونکە لە هەندێ شوێن کۆمپانیا هەیە وەك بارمتە مامەڵە لەگەڵ کێڵگە نەوتییەکان ئەکات).

سێهەم / تێگەیشتن لە کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان لەچوارچێوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا

گرنگە بۆ سیستەمەکان، دەوڵەت و هەرێمەکان بزانن کە چۆن مامەڵە لەگەڵ "ئێستا" یەکدا ئەکەن، پڕە لە ئاڵۆزیی جۆراوجۆر. ئەوەش بە بونی ڕووئیایەکی قووڵ و ڕەنگگرتوو بە زانستی سەردەم ئەبێت. ئێمە هەرگیز ناتوانین گرێبەستێك لەگەڵ کۆمپانیایەکی فرەڕەگەزدا ئیمزا بکەین، ئەگەر تێگەیشتنمان بۆ بنەماو ڕۆڵی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان نەبێت؟

هەرکاتێك پسپۆڕێك لە زانستی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا گوێی لە ووشەی "کۆمپانیا-Corporation" بێت، ئیتر یەکسەر مێشکی بۆ کۆمەڵێك ڕاستیی سەلمێنراو ئەچێت، بەتایبەت ئەگەر ئەو کۆمپانیایانە فرەڕەگەز –MNCs

(Multi-National Corporations)بن و جگە لە بارەگای سەرەکییان لە دوو بۆ سێ وڵاتی دیکەدا سەرمایەگوزاری بکەن:

لە ڕووی تیۆرییەوە، یەکسەر لیبراڵیزم وەك قوتابخانەیەکی فیکری- ئابوریی- سیاسیی – کۆمەلآیەتی بەرگری لە ئەکتەرە نا-دەوڵەتییەکان ئەکات (وەکو کۆمپانیا جیهانیەکان، زانکۆ گەورەکان، ڕێکخراوە جیهانییە ناحکومی و حکومییەکان، ناوەندەکانی توێژینەوەو کۆڕو کۆڕبەندەکان و...تادوایی). چونکە لیبراڵیستەکان هەمیشە جەخت لەوە ئەکەنەوە کە ئەبێت (هێز-Power) لە دەستی دەوڵەتدا قەتیس نەکرێت، بەڵکو ئەکتەرە نا دەوڵەتییەکانیش ئەتوانن خزمەت و ئاسانکاریی لە ڕەوتی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بکەن، لیبراڵیزم تا ئەندازەیەك کاراکتەری دەوڵەتی و هەرێم و یەکە حکومییەکان پشتگوێ ناخات، بەلآم بڕوای ئەوتۆی بە سنوری جوگرافی نییە، تەنها ئابوریی بازاڕ و بازاڕی ئازاد هەیە، تۆ نەوتی خۆت ئەفرۆشیت و دۆلاری خۆت وەرئەگریت، ئیتر چ سنورێکی جوگرافی یان مەزهەب و ڕەگەزێکیت ئەوە گرنگ نییە. ئەوان ئارگیۆمێنتەکەیان ئەوەیە کە:

- **بەشداری ئەکەن لە گەشەپێدانی سەرمایەدا لە چەندین دەوڵەتدا.**
- **کاریگەری پۆزەتیڤیان هەیە لەسەر ئابوری هەردەوڵەتێك کە سەرمایەگوزاری تیا ئەکەن.**
- **لایانوایە لە سەردەمی جیهانگیریی و کرانەوەی بازاڕدا دەرفەتی کار ئەڕەخسێت.**
- **گەشەو ئاڵوگۆڕی بانکیی برەو ئەسێنێت، هەروەها هەمەچەشنەکردنی سەرمایەگوزاری لە بواری جیاجیادا دروست ئەبێت.**

چەند پێیەك ئەولاتر لە لیبراڵیستەکان، لیبراڵییە نوێیەکان (Neo-liberalism) هەن. کە بەیەك ووشەش باسی ڕۆڵی دەوڵەت و توانای دەوڵەت ناکەن، ئەمانە لە کۆتایی سەدەی نۆزدە بەهۆی زیادبونی ململانێ کۆمەلآیەتییەکان لە ئەنجامی گەشەکردنی سەرمایەداری خۆیان ڕاگەیاند. ئیتر لەدوای دووەمین جەنگی جیهانی و تا ئەندازەیەك کرانەوەی دونیاو، پرۆژەی مارشاڵ بۆ سەرپێخستنەوەی ئەوروپا، دەرفەت بۆ ئەمانیش ڕەخسا کە لە ئاستی دەوڵەت و ناوەندەکانی بیریدا یەکپارچە دەستیان دایە ئەوەی کە "بازاڕ" و "بازرگانی" ئەبێت ئازاد بێت، هەیمەنە ئەبێت هەیمەنەی بازاڕ بێت، دەوڵەت ئەبێت خەرجی خۆی کەم بکاتەوەو کەرتی تایبەت قەبەتر بکات[6]. لەسەرەتاوە بۆ کۆتایی ئەبێت کارگەو کارخانەو بانك و کۆمپانیا ڕۆڵ ببینن بە بێ ئەوەی دەوڵەت و سیستەمەکان هیچ دەستوەردانێك بکەن. ڕۆژگار هاتو چوو، ئەمانە بوون بە نوخبەیەك کە هەر بە کۆمپانیاو بانکەکانەوە نەوەستان، بەڵکو دەستگە میدیاییەکانیشیان کڕی و، ناوەندی گەورە- گەورەیان بۆ کۆڵینەوەو کاریگەریی دانان لەسەر کاروباری جیهانی خستە گەڕ. پیاوانی دەوڵەتیشیان

کرد بە هاوبەشی خۆیان! لە زۆر شوێنی جیهان ئەمانە سەرۆك و وەزیر و کاربەدەستی وابەستە بەخۆیان هەیە، لە تاوەرە بەرزەکانەوە پلان بۆ دەستبەسەراگرتن و بڕیاردان لەسەر چارەنووسی هەر شوێنێك ئەدەن. ئیتر تەنها گرنگ ئەوەیە "بەرهەم" ئاستەکەی بەرز بێت، ناسنامەو نەتەوەو بەها کۆمەلآیەتییەکان نەهی و نەفی ئەکەن. بە یەك ووشەش باسی ئەو کارەساتە ژینگەییانە ناکەن کە بەهۆی لیبراڵیزمی ئابووری و بەتایبەت لیبراڵیزمە نوێیەکانەوە تووشی ئەم هەسارەیە بووە:

بە پێی ستاتیسکا- Statisca کە مانگانە بە دەیان ملیۆن کەس سوود لە داتاکانیان وەرئەگرن، لە ساڵی (2019- واتە ساڵێك پێش ڤایرۆسی کۆرۆنا) نزیکەی (213.56) دووسەت و سیانزە ملیۆن و پەنجاو شەش هەزار کۆمپانیا لەجیهاندا تۆمارکراوە. نزیکەی (60000) شەست هەزار کۆمپانیای فرەڕەگەز هەبوە کە کۆنترۆڵی زیاتر لە (500000) پێنج سەت هەزار کۆمپانیاو لقی دیکەی خۆیان کردووە لەم گۆی زەوییەدا[7]. بە پێی وتەکانی ئەمینداریی گشتی ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی "نغوزی ئوکنجی ئیولا Ngozi Okonjo-Iweala" لە مونتەدای ئابوریی جیهان (داڤۆس- 2022) دا ئەڵێت: لە پێش بلاوبونەوەی پەتای کۆڤید-19 لە جیهاندا (135) ملیۆن کەس بەدەست برسێتیەوە ئەیانناڵاند، ئەمڕۆکە لە (2022) دا ڕێژەکە گەیشتۆتە (276) ملیۆن کەس[8]!

چوارەم: ئاسایشی ووزەی کوردستان: ئاستەنگ و پێداچونەوە

پێچەوانەی ئەو قوتابخانەو تێزە فەلسەفییانەی سەرەوە، تیۆرێکی هەرە سەرەکی لەناو بابەتی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا هەیە پێی ئەگوترێت (قوتابخانەی واقیعییەت- ڕیالیزم-Realism Theory). کە لە سەرەتای یەکەمین جەنگی جیهانییەوە تا ئیمڕۆکە بە تەواوی ڕەنگدانەوەی هەیە لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا. باوکی دامەزرێنەری ڕیالیزمی کلاسیك هانس مۆرگێنتاو (1904- 1980) ە لە نیۆرك (لە ئەڵمانیا لەدایك بوە). مۆرگینتاو ساڵی (1948) چاپی یەکەمی کتێبە بەناوبانگەکەی " سیاسەت لە نێوان گەلان دا: تێکۆشان لە پێناو هێز و ئاشتی دا" بلاوکردەوە. پاشانیش " بەرگریی لە ئاسایشی نیشتیمانی- In Defense of the National Interest" ئینجا کتێبی " پیاوی زانستی لە بەرانبەر سیاسەتی هێز دا –Scientific Man versus Power Politics ". لەمانەدا و لە کۆی تیزی ئەندامانی دیکەی ئەم قوتابخانەیەدا، تەنهاو تەنها چەمکی (هێز-Power) گرنگە، هێز بۆ کێ؟ بۆ دەوڵەت نەك کۆمپانیاو تاك و فلآن و فیسار... بۆچی پێویستە لە هەموو مەیدانێکی ئابووریی و سەربازیی و سیاسی و کەلتوری و دیبلۆماسی دا، جا بە شێوەی نەرم یان بەکارهێنانی هێزی ڕەق –Hard Power و بەهەر هەمومان خەریکی بەهێزکردنی تواناکانی دەوڵەت یان هەرێمەکەمان یان کیانەکەمان بین؟ ئەڵێت: بۆ ئەوەی بەرژەوەندی نیشتیمانی مسۆگەر بکەین. ئەمان پێیانوایە ئەگەر (هێز) مسۆگەر نەکەین، ئەوا ناگەین بە ئاشتی، ئەگەر خاوەنی تانك و تۆپ و کیانی نیشتیمانی و سەروەری نەبین، ئەبینە

خۆرەی دەستی ئەوانی تر، بەلاّم ئەگەر (هێز) مان بەدەستخست ئەوا دانوستان و ئاشتیش مسۆگەر ئەکەین. بۆیە بەهیچ شێوەیەك نابێت دەوڵەت هێزی خۆی پەرت بكات و بیدات بەم كۆمپانیاو بەو نوخبەو بە كاراكتەری دیكەی كۆمەلاّیەتی و...و...ئەوانیش خەریكی خۆیان و ڕازاندنەوەی قسەو ووشەكانیان بن. بەڵكو ئێمە تەنهاو تەنها بەدوای بەهێزكردنی دەوڵەتەوەین بۆ بەهێزكردنی ئاسایشی نیشتیمانی. ئەكسۆن مۆبیل-Exxon Mobile ە بۆ خۆی ئەكسۆن مۆبیلەو با سەرمایە كەڵەگە بكات و دەرفەتی كار دروست بكات، بەلاّم لەوسەرەوە و لە كۆتاییدا تۆ كۆمپانیایەكی ئەمریكیت، ئەوە "ئەمریكا" یە بڕیار ئەدات و ئەوە تۆیت پێویستە بە دوای بەرزڕاگرتنی هێزی ئەمریكاوە بیت.

<u>ئەلێرەوەیە "ئاسایش" ی " ووزە" ی "كوردستان"ئەخوێندرێتەوە:</u>

ئاسایش: واتە دوورخستنەوەی مەترسی یاخود لە نەبونی هەڕەشەو مەترسی دا بیگوزەرێنیت. "ووزە" واتە هێز (لە فیزیادا هەر تەنێك بۆ ئەوەی بجوڵێت پێویستی بە هێزێك یان ووزەیەك هەیە بیجوڵێنێت). كەواتە "ووزە-Energy" بە هەموو جۆرەكانییەوە سەرچاوەی جووڵەن لەم گەردوونەدا، ئەگەر ووزە نەبێت هەسارەی زەوی جووڵەی تێدا نابێت یان زۆركەم ئەبێتەوە. "كوردستان" واتە چوارچێوەیەك بۆ كوردان، واتە كیانی نیشتیمانی. ئایا تۆ ئامادەیت هێز و ووزەی خۆت پێشكەش بە حكومەتی بەغداو میلیشیاكان بكەیت؟

1.4. ئەو فاكتەرانەی ئەبنە هۆی كەمبونەوەی یەدەگی سروشتی

ئێمە لە پەیمانگەی میدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی (MIRS) بۆ سەرانسەری جیهان و، هەرێمی كوردستانیش (6) شەش فاكتەری سەرەكییمان دیاریكردووە[9]. كە هەریەك لەوانە یان ئەبنە هۆی ئەوەی یەدەگی سروشتی (نەوت و گاز) كەم ببنەوەو لە دەست بچێت، وە یان ئەبنە هۆی كەمبونەوەی ئاستی خستنە ڕوو-Suply بۆ بازاڕ. لێرەدا پتر جەخت لە فاكتەری ئەمنی ئەكەینەوە:

یەكەم/ فاكتەری جیۆلۆجی

ئەمە بەهۆی خراپبونی بیرەكان، یاخود داخورمان، یان تێكەڵبونی ئاو بە چڕی و مادده نەوتییەكان لەكاتی دەرهێنانی دا. یاخود خراپ مامەڵەكردنی كۆمپانیاكان لەگەڵ بیرەكاندا، یان كەم ئەزمونی كۆمپانیاكان و هەژارییان لە ڕووی ئاستی تەكنیكییەوە. نمونە زۆرن، لەوانە: كێڵگەی تەق-تەق كە گەنەل ئینرجی وەك كۆمپانیایەكی توركی- بەریتانی لە ساڵی (2006) وە كاری تیا ئەكات. تا ساڵی (2015) ڕۆژانە (140) هەزار بەرمیل نەوتی بەرهەم ئەهێنا، ئیمڕۆكە لە (2022) دا (6 بۆ 7) هەزار تێپەڕ ناكات.

دووەم/ هەڵگەڕانەوەی نرخ –Price volatility

نرخی نەوت متمانەی لەسەر ناكرێت، بەو جۆرەی ئێستاش نامێنێتەوە. هەمیشە هەڵگەرانەوەی نرخ لە دوای هەر گرێبەستێك ئەگەرێكی كراوەیە. جگە لەمانە بە دەیان بەڵگە هەن كە جیهان لە ئایندەدا نەوت بەكار ناهێنێت ، پشت بەستن بە ووزەی پاك و بە ووزە نوێبووەوەكان لە ڕێگەی خۆر، با، پیترۆكیمیاوییەكانی ترەوە زیاتر ئەبێت، ئۆتۆمبیلەكان ئەبن بە كارەبایی و پاتری. ئەوروپا، ویلایەتە یەكگرتوەكان، ئیسرائیل، كەنداو بە هەزاران ملیار دۆلاریان بۆ ئەم مەبەستە تەرخان كردووە...

سێهەم/ فاكتەری ئەمنی

ئەمە ترسناكتر فاكتەریانە، زۆرجار دەوڵەتێك مینایەكی بەهۆی شەڕەوە لە دەستداوە، هەم بوەتە هۆی ئەوەی كۆنترۆڵی نەوت و گاز لە دەست بدات، هەم لە ئاستی ئابوریی جیهاندا كاریگەری لەسەر بەرزی و نزمی نرخ داناوە. لە دوای ساڵی (2011) ەوە بەردەوام حووسییەكان مەترسی بون لەسەر نەوتی سعودییەو مووشەكبارانی خەزانە نەوتییەكانیان كردووە.

ماوەیەكی كەم نییە كە: ئێران و توركیاو عێراق، چ پێكەوە چ بە جیاجیا بە گوێرەی سیاسەتی سەردەم هەوڵ ئەدەن كورد لە پرسی ووزە دوور بخەنەوە (لە باشورو ڕۆژئاوای كوردستان):

- **ئیمڕۆكە كۆمەڵگەو دەوڵەتی ئێرانی لەسەر ئاستی ئابوری و كۆمەڵایەتی دارماوە. بەهۆی جموجوڵەكانی ئەمدواییەی ئیسرائیل لەناو ئێراندا، ئیسرائیل دەستی گەیشتوە بە هەموو شوێنە هەستیارەكان، لەناو تاراندا ئاڵای ئیسرائیل بەرزكرایەوە! بۆیە بەتوندی كۆماری ئیسلامی ئێران دەستی كردووە بە گۆڕینی بەرپرسانی سەربازیی و زیندانی كردنی زۆرێكی دیكەش كە گومانی لێیانە. سەرۆكوەزیرانی ئیسرائیل "نەفتالی بینت" ئەڵێت" لەناوخودی ئێراندا لە ئێران ئەدەین نەك یەمەن و سوریاو لوبنان". كەواتە چاوەڕێ ئەكرێت ئێران جموجوڵە سەربازییەكانی بەتەواوی توندتر بكات و دەست لە هیچ نەپارێزێت. بەتایبەت لە عێراق دا كە شادەماری هێزی ئێرانە.**
- **ناسەقامگیریی دۆخی عێراق و بونی (72) گروپی میلیشیای چەكدار كە لە دەرەوەی دەستەڵاتی هێزی دەوڵەتن، سەرهەڵدانەوەو جموجوڵەكانی داعش، نەبونی ناوەندێكی بڕیاری یەكگرتوو لە عێراقدا و لەدەستدانی سەروەری عێراق لە ئاسمان و زەویدا، گرفتی سیاسی و مەزهەبی لە نێوان سوننەو شیعە، هەروەها دابەشبون لەناوخۆی سوننەكان و ترازانی بێ چەندوچونی ناوخۆی ماڵی شیعی لە عێراقدا ئەو گرفتە سەرەكییانەن كە عێراقی وەك دەوڵەت نەهێشتۆتەوەو، ناوەڕاست و خوارووی عێراق كەوتونەتە بەردەم كارەساتی گەورەی ژینگەیی و مرۆیی و**

ئابوریی و ئەمنی سەخت، کە ئەم گرفتانە ڕاستەوخۆ کاریگەرییان بۆ سەر بەشە ئارامەکەی عێراق " هەرێمی کوردستان" ئەبێت.

- کێڵگەی کۆرمۆر ڕووبەرەکەی لە نێوان (170 بۆ 250) کیلۆمەتردایە، لە سێکوچکەی دیالەو حەمرین و کەرکوك دا داعش بە ئاشکرا لە چالاکیدایە، لە ڕۆژئاواو باشورو ڕۆژهەلاّتی کێڵگەکەوە حەشدی شەعبی و سوپای عێراق (10 بۆ 15) کیلۆمەتر دوورن لە کێڵگەی کۆرمۆرەوە. حکومەتی عێراق ناتوانێت بە زیاتر لە (16) هەزار پاسەوان ناوچەی سەوز لە بەغدا بپارێزێت کە ڕووبەرەکەی تەنها (10) کیلۆمەتر چوارگۆشەیە، یەك فیرقە لە سوپاو دەزگا هەواڵگرییەکان و دژە تیرۆر ناوچەی سەوز ئەپارێزن، کە نوێنەرایەتی و باڵوێزخانەی (38) وڵاتی لێیە، گەورەترین باڵوێزخانەی ئەمریکای لێیە کە خۆیان بەرگری لە خۆیان ئەکەن، بینای پەرلەمان و ماڵی پەرلەمانتاران و سەرکردەکانی عێراق و ئەمینداریتی گشتی ئەنجومەنی وەزیران و ماڵی زۆربەی سەرکردەکانی عێراق لەناوچەی سەوزە. سەرۆکوەزیرانی عێراق "مستەفا کازمی" لە (13ی شوباتی 2021) ئەڵێت " لەوەتەی بومەتە سەرۆکوەزیران ئەمەوێت بینای دەوڵەت لە عێراقدا بکەم"[10]. لە دوای هەڵبژاردنە پێشوەختەکەی ئۆکتۆبەری 2021 ی عێراق لە (7ی تشرینی دووەمی 2021) دا دوو درۆن ماڵی سەرۆکوەزیران لە ناوچەی سەوزدا ئەکەنە ئامانج و بە ڕێکەوت لە هێرشەکەدا ڕزگاری بو".

- لە دوای ڕووداوەکانی ساڵی (2017) و بەکارهێنانی هێز دژی کورد لە کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان، هەرێمی کوردستان (350) هەزار بەرمیل نەوتی ڕۆژانەی لەدەستدا، ئەوەش لەدەستدانی ئەو یەدەگە سروشتییە بو کە ئەیویست خۆی لەسەر بینا بکات. بەمجۆرە، بە پێی جوگرافیای کێڵگەو بیرە نەوتییەکانی سنوری دەستەڵاتی هەرێمی کوردستان، دەرئەکەوێت شەش کێڵگەی نەوت و گازی هەرێم مەترسی و هەڕەشەیان لەسەرە، کە دوانیان کێڵگە سەرەکییەکانن: کۆرمۆر و خورمەڵە، هەروەها لە سنوری پارێزگای دیالەوە چیاسورخ، لە گەرمیانەوە کێڵگەی پوڵکانە، لە باکوری کێڵگەی خورمەڵەوە بیرەکانی دەمیرداخ، لە سنوری موسڵەوە مەترسی لەسەر جەبەل کەند-Jabal Kand هەیە. تەماشای ئەم وێنەیەی لای خوارەوە بکەن:

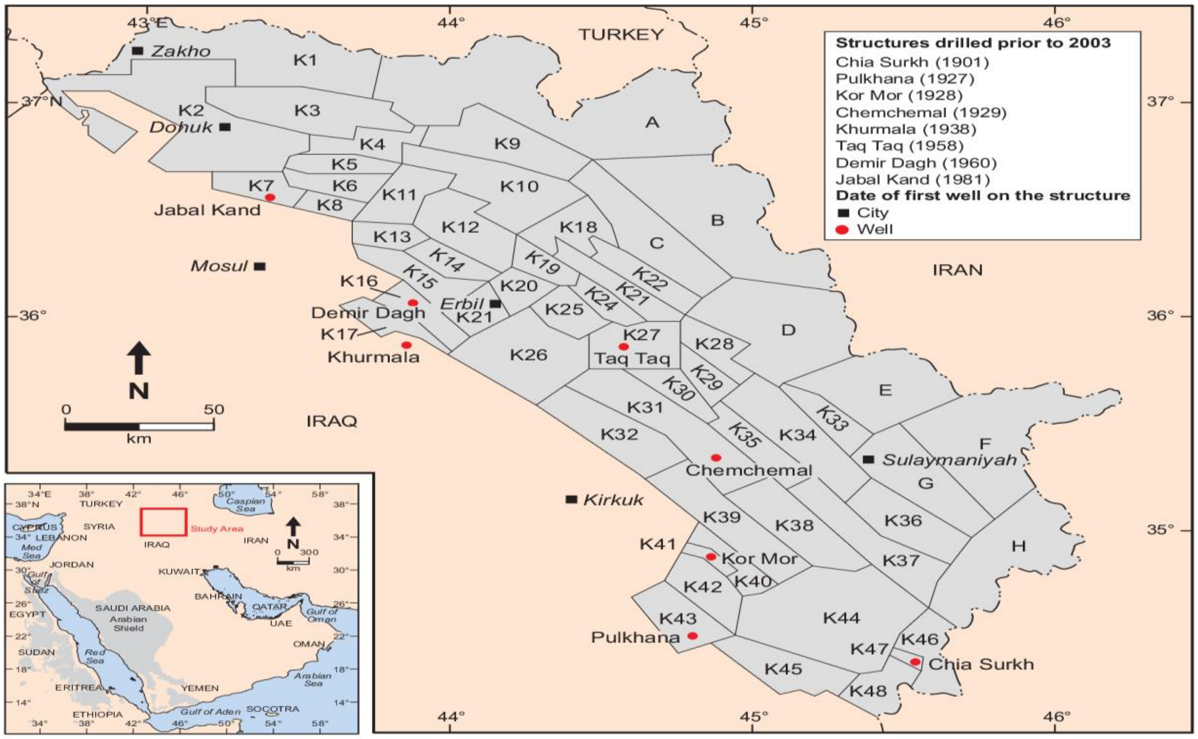

Figure 2: Kurdistan Region of Iraq showing the wells drilled prior to 2003 (red dots). Block map

چوارەم: کێشە لە جۆرێتی ماددەی خاو و نا-چونیەکی نەوتەکەدا، ئەمەش گرفت لە سەر ئاستی بەرهەمهێنان دروست ئەکات.

پێنجەم: دابەزینی ئاستی بەرهەم هێنان بە هۆی هەڵەی کۆمپانیاکان یان پێشبینی هەڵەوە

ئەم گرفتە هەمیشە چاوەڕوانکراوەو، بە بەراورد بەوانی دیکە تا ڕادەیەك ئاساییە ڕوودەدات. کۆمپانیایەك گەڕان و پشکنین ئەکات، دواتر یان خەملاَندنەکە وەها دەرناچێت کە بیرە نەوتەکان بۆ بازرگانی گونجاو بێت، یاخود ڕووداوێکی وەکو سەرهەڵدانی داعش لە (2014) کە بە هۆیەوە نرخی نەوت تا ئاستی (سفر بۆ 20) دۆلار دائەبەزێت، یان لە وڵاتانی دیکەشدا ڕووئەدات کۆمپانیایەك ڕائەکێشنە ناو گرێبەستێکەوە بۆ ئەوەی پارەی پێشوەخت بدات، دواتر کۆمپانیاکە گرێبەستەکەی کردوەو، بەردەوامیش لە زیاندایە، بۆیە بە چەند ملیۆن دۆلارێك گرێبەستەکە ئەفرۆشێتەوە حکومەت.

شەشەم: گرفتی هەناردەکردن

لە ڕووی جیۆپۆلەتیکیەوە، هەرێمی کوردستان ڕاستەوخۆ سەری لەناوخوانی کوتلە ووزەکەی دەریای سپی ناوەڕاست (میدیتریانە-Mediterranean) دایە، کە لە ڕۆژهەڵاتی دەریای سپی هەریەکە لە قوبرس و ئیسرائیل و میسر گازی سروشتی لەکەناری دەریا بەرهەم ئەهێنن، لەگەڵ یۆنانیش هاوپەیمانێتی ستراتیجی و لوتکەی گازی سروشتیان هەیە. بە

(1900) کم بە ژێر ئاودا هێڵی بۆڕی گەیشتۆتە دوورگەی کریت ی یۆنان. بەڵام ڕووسیاو ئێران ئەبنە مەترسی گەورە لە بەردەم ئەوەی گازی کوردستان بچێتە سەر نەخشەی ووزەی دەریای سپی. تورکیاش لە ڕۆژئاوای کوردستان داگیرکاری ئەکات بۆ ئەوەی ئەو یەدەگەی لەوێ هەیە کە تەنها (180)کم ی ئاویی لە قوبرسەوە دوورە بەو ئاڕاستەی خۆرئاوا نەچێت.

2.4. ژینگەی عێراق هەڕەشەیە بۆ سەر ئاسایشی هەرێمی کوردستان

خراپی دۆخی ژینگەیی یەکێکی ترە لە هۆکارەکانی بە فیڕۆدان و مەترسییەکانی سەر ئاسایشی ووزەو مرۆیی هەر ناوچەیەك:

ماددەی 111 لە دەستوری عێراق ئەڵێت: نەوت و غاز لە عێراقدا موڵکی هەموو عێراقییەکانە لە هەموو هەرێم و پارێزگاکان. هەروەها ماددەی 112 ش ئەڵێت: حکومەتی فیدراڵی هەڵئەسێت بە ئیدارەدانی کەرتی نەوت و غاز بە هاوبەشی لەگەڵ هەرێم و پارێزگاکان، وە دابەشکردنی داهات بە پێی ژمارەی دانیشتوان و...تادوایی. لێرەدا، حکومەتی عێراق زۆربەخراپی ئیدارەی کەرتی نەوت و غازی داوە، داهاتێکی زۆری بە فیڕۆداوەو، ژینگەو ژیانی عێراقی خستۆتە مەترسییەوە، بۆیە هەرێم و پارێزگاکانیش مافی خۆیانە لێ پێچینەوە لە حکومەتی فیدراڵی بکەن لە زۆر بابەتی مەترسیداردا کە "هەرێمی کوردستان" بەشێك نەبوە لێی :

" هەموو سەری کاتژمێرێك لە عێراقدا بە بەهای (290) هەزار دۆلار گاز ئەسوتێت و بە فیڕۆ ئەچێت، واتە ڕۆژانە (6.9) ملیۆن دۆلار و ساڵانەش ئەگاتە زیاتر لە (2.5) دوو ملیارو نیو دۆلار! ئەمە دۆخی وولاتێکە کە یەدەگی گازە سروشتییەکەی بە (126.7) تریلیۆن پێ سێجا ئەخەملێنرێت و ساڵانە (700) ملیۆن پێ سێجا گاز ئەسوتێنێت و بە فیرۆی ئەدات. بە ملیۆنەها مۆلیدەی کارەبایی مانگانە دێتە ناو عێراقەوە[11]، لەکاتێکدا هەندێکجار بەیەکەوە لە (14) پارێزگای عێراق هیچ جۆرە کارەبایەکیان لە گەرمای هاویندا نییە! لە دوای ساڵی (2003) وە (80) ملیار دۆلار بۆ کارەبا خەرج کراوە! کەچی هێشتا لە ساڵی (2022) دا عێراق بۆ خۆی (19000 -21000) هەزار مێگاوات کارەبا بەرهەم ئەهێنێت، بەڵام پێویستی بە (30000) سی هەزار مێگاواتە[12] (واتە نزیکەی 40٪ی کارەبا ئەبێت لەدەرەوە هاوردە بکات). بە سێ هێندەی نرخی ئاسایی بازاڕ گرانتر گاز لە ئێرانەوە هاوردە ئەکات، بەڵام ڕێگە بەخۆی نادات لەناو وڵاتەکەی خۆیدا "کێڵگەی کۆرمۆر" بپارێزێت و گاز لە سنوری حکومەتی هەرێمەوە بۆ دابین کردنی کارەبای ناوەڕاست و خوارووی عێراق ببات!

بە پێی ڕاپۆرتی بانکی جیهانی لە (2021) دا، ماوەی چوارساڵە یەکلەدوای یەك عێراق لە ڕیزبەندی دووەمی ئەو ولاّتانە دێت کە گاز بە فیڕۆ ئەدەن و ئەیسوتێنن، پرسیارەکە ئەوەیە ڕووسیاو ئەمریکاو ولاّتانی گەورەی پیشەسازیی دیارە کە بۆچی ئەو گازە ئەسوتێنن، ئەی عێراق لە پێناو چی دا؟.

4. 2. 2. تەقاندنەوەی بیرە نەوتەکانی گەیارە: نمونەیەکی مەترسیدار

لە (تشرینی دووەمی 2016) داعش بیرە نەوتەکانی گەیارەی لە موسلً تەقاندەوە، لە ئەنجامدا زیان بەر (97) بیری نەوت کەوتن، کە نۆژەنکردنەوەو بەگەڕخستنەوەیان زیاتر لە (200) ملیۆن دۆلار تێچووی هەبو، (21) بیری تەواوەتی لە کێڵگەکەدا لە کەڵك و بایەخ خران. ئاگر و گڕە ژەهراوییەکەی بۆ ماوەی (8) مانگ بەردەوام بو[13]، عێراق کە نزیکەی (100) ساڵە نەوتی خۆماڵی کردووە، لەتواناایدا نەبو بیکوژێنێتەوە، توانای تەکنیکی لە کوەیت و چەند شوێنێکی دەرەوە بۆ پەیداکرد. لە ئەنجامدا چەندین جۆری ماددەی وەها پیس خرایە ژینگەوە کە وولاّتێکی گەورەی پیشەسازیی لە ساڵێکدا ئەوەندە زیان بە ژینگە و پیسبونی هەوا ناگەیەنێت، جگە لەوەی لە دەوروبەری گەیارە زیاتر لە (100) خێزان ماڵبەدەر بون و ناوچەکە بەکەڵکی ژیان نەما!.

دیمەنی گڕگرتوی بیرە نەوتەکانی گەیارە بەهۆی تەقاندنەوەیان لەلایەن داعشەوە (2016) وێنە: شەرقلئەوسەت

پێنجەم/ گرێبەستە نەوتییەکان: گرفتەکان لە کوێوە دێن؟

هەر بە سادەیی، بۆ نمونە: لە یەکێك لە کێڵگەکانماندا (10000) دە هەزار بەرمیل نەوت یەکلابۆتەوەو پروڤ کراوە، نرخی نەوت بە ($100)ە، کەواتە لێرەدا(1) یەك ملیۆن دۆلار هەیە. چۆن ئەمە بکەین بە پارەو ئەو پارەیەش لە نێوان ولاّتی خانەخوێ و کۆمپانیاکەدا دابەش بکەین؟ بێگومان هەموو شت لە "گرێبەست-Contract" ێکەوە دەست پێ ئەکات. کەواتە گرێبەستە نەوتییەکان ئەو پرۆسەی چۆنیەتی دابەشبونی داهات و سەرمایەیە لە نێوان لایەنە سودمەندبوەکاندا، هەر ئەمە نییە، بەڵکو بە پێی گرێبەستەکە دیاری ئەکرێت کە کێ ئیدارەی پرۆسەکە بدات؟ چۆن مامەڵە لەگەڵ چەندین پرسی دیاریکراو وەکو: ژینگە، گەشەپێدانی ئابوریی ناوخۆیی و، ماف و پرۆگرامە کۆمەڵایەتییە ناوخۆییەکاندا بکرێت[(14)].

لە واقیعدا، چوار جۆر گرێبەستی نەوتی ستاندارد هەیە لە جیهاندا (ئەگەرچی جۆری دیکەش هەیە). هەر حکومەتێك مافی خۆیەتی کام شێوازی گرێبەست لەگەڵ بارودۆخی جیۆلۆجی و سیاسی و ئابوریی و یاسایی و دەستوری ئەودا گونجاوە، هەڵی ئەبژێرێت. گرێبەستەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەگەڵ کۆمپانیا جیهانییەکان هەر هەمویان (جگە لە کۆرمۆر کە هاوشێوەی ئەوانەی عێراقە) جۆری "بەشداری بەرهەمهێنانە". بەلاّم ئەوانەی حکومەتی عێراق هەمویان لەسەر شێوازی گرێبەستی خزمەتگوزاریی-Service Contractن.

<u>حکومەتی هەرێمی کوردستان، چوار کاری گەورەی لە پرۆسەی نەوت و گازدا ئەنجام داوە:</u>

یەکەمیان، دامەزراندنی وەزارەتی سامانە سروشتییەکان و دەرچواندنی یاسای ژمارە (22) ی ساڵی (2007) ی تایبەت بە نەوت و گاز.

دووەمیان، ئەنجامدانی گرێبەستە نەوتییەکان لەسەر شێوازی "بەشداری بەرهەمهێنان" لەگەڵ کۆمپانیا جیهانییەکاندا. چونکە لەم جۆرە گرێبەستەدا حکومەت بەرپرسیارێتی ڕیسکی کۆمپانیاکان و لایەنی تەکنیکی و نەگونجانی بیرو کێڵگەکان بۆ ئەوەی بکرێتە بابەتی بازرگانی –Non Commercial هەڵناگرێت. بەتایبەتی لەو سەردەمەدا توانای ئابوریی و مرۆیی و تەکنیکی کوردستان زۆر لەوە لاوازتربوە کە خۆی بەشێك لەو ئەرکانە لە ئەستۆ بگرێت.

سێهەم، بونیادنانی ژێرخانی هێڵی بۆڕی کوردستان، لەسەر ئاستی جیهاندا خێراترین بونیادنانە. کە زۆربەی کێڵگەکان بەیەکەوە بەستراونەتەوە. هەروەها غازی سروشتی زۆربەی کێڵگەکان بە بۆڕی کۆنێکت کراوە بە وێستگەکانی بەرهەمهێنانی کارەباوە.

چوارەم، سەرەڕای هەموو تەنگژەکان تا ئەندازەیەکی باشیش توانیویەتی بەرگەی فشارە نێوخۆیی و عێراقی و دەرەکییەکان لەم چوارچێوەیەدا بگرێت.

1.5 . گرفتەکان لە کوێوە دێن؟

هەر یەکێك لەو چوار شێوازە جیهانییەی گرێبەستی نەوت لایەنی باش و خراپی خۆی هەیە. گرفتە هەرە ئازاربەخشەکانی بواری نەوت و گازی کوردستان لەم خالآنەی لای خوارەوە دێن:

یەکەم/ فریدریچ لیست- Friedrich List، یەکێکی ترە لە پێشەنگەکانی قوتابخانەی ڕیالیزم، ساڵی (1840) لە ئەڵمانیا کتێبی (سیستەمی نیشتیمانی ئابوریی سیاسی-The National System of Political Economy) ئەنوسێت. لیست، پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەنێوان هزری سیاسی و سامانی ئابوریی دا دیاری ئەکات. ناسیۆنالیزمی ئابوریی گرێ ئەدات بە وەرشەی بچوك "مانیفاکتۆر"، بەجۆرێك ئەگەر خودی دەوڵەت خۆی یان کۆمپانیا ناوخۆییەکانی بوون بە خاوەنی وەرشەو پیشەسازیی بچوك، ئیتر ئەتوانن خۆیان بەهێز بکەن و کێبڕکێ لەگەڵ ئەوانی تردا بکەن. هەربۆیە لە چوارچێوەی ئەوروپادا بەریتانیا وەك لانکەی شۆڕشی پیشەسازیی وەرشەو پیشەسازیی ئاراستەی ئەڵمانیاکرد، ئەڵمانیەکانیش خۆیان بەهێزکردو ململانێی ئەوانی تری پێ ئەکەن! لەدوای دووەمین جەنگی جیهانی جیهان "واقعییەت- ڕیالیزم" کەوتە خۆی و، یابان وەك حکومەت پاڵپشتی پیشەسازیی بچوکی کرد، ئینجا بوون بە وڵاتێکی پیشەسازیی.

لێرەدا، هەرێمی کوردستان، یەکەیەکی نا- دەوڵەتییەو، یاریکەرێکی گرنگیشە لە سیاسەتی ناوچەیی دا. بەلاّم پێگەیەك نییە بۆ پیشەسازیی و، هەموو کەرەستە سەرەتاییەکانی لەدەرەوە هاوردە ئەکات، کرێی هەموو وەبەرهێنانێکیش خۆی ئەیدات.

دووەم/ هەر لە ساڵی (2006) ەوە پێویست بو لە بری دەستبردن بۆ گرێبەستی نەوت لەگەڵ کۆمپانیا بیانییەکاندا، کۆمپانیایەك یان چەند کۆمپانیایەکی کوردیی- خۆماڵی- نیشتیمانی- بواری خزمەتگوزارییەکانی نەوتیی- دیجتاڵیزەکراو بخرایەتە سەر پێ، ئێستاو لەماوەی ئەو شانزە ساڵەی ڕابردودا، حکومەتی هەرێم تووشی بەلاّی قەرەبوکردنەوەو قەرەبودانەوەی ئەو دەیان ملیار دۆلارە بۆ کۆمپانیا جیهانییەکان نە ئەبون لە دادگا نێودەوڵەتییەکاندا.

سێهەم/ تێچووی کۆمپانیاکان (Cost) زۆرە، هەر کۆمپانیاکانی بواری لۆجیستی و گواستنەوەو سەکیورتییەوە تا ئەگاتە دەرچونی چەند ئەندازیارێك، تا ئەگاتە ئەوانەی خزمەتگوزاریی بۆ کۆمپانیا بیانییەکان دابین ئەکەن تێچووەکەیان زۆرە. جگە لەوەی تێچووی بەرهەمهێنانی بەرمیلێك نەوت لە هەرێم هەر زۆرترە لەوەی لە عێراق هەیە (زۆربەی کات لە هەرێم

17 دۆلار کەوتوەو لە عێراق 11 دۆلار). ئەگەر کۆمپانیایەکی خۆماڵی بواری نەوت لە هەرێم دامەزرایە، ئاسانتر لێپرسینەوە لەگەڵ پرۆسەکەدا ئەکرا.

چوارەم/ ئەگەر کۆمپانیایەکی خۆماڵی – کوردیی هەبوایە، لەماوەی ئەو (16) ساڵەدا بە هەزاران کادری تەکنیکی و کارامەی بواری نەوت و گازی خۆماڵی کوردیی بەردەست ئەبون، لەتوانادا هەبو لە ولاّتانی پێشکەوتووی بواری نەوتدا وەکو: نەرویج، هیندستان، ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، چین، زۆرترین خول لە بواری مامەڵە کردن لەگەڵ مەترسییەکاندا لەناو کێڵگە نەوتییەکاندا ببینن. ئیمرۆکە لە ئەگەر و مەگەری بە جێهێشتنی کۆمپانیا جیهانییەکاندا ئەم توانا مرۆییە-خۆماڵییە جێگەیان ئەگرتنەوە. ئەی بەلاّم! کۆمپانیا بیانییەکان هاتونەتە هەرێمی کوردوستان: کرێکاری و شۆفێری و پاسەوانی و ناونوسین بە کوردەکان و دەرچوانی زانکۆکانی کوردستان ئەکات، بەلاّم بەرێوەبەرو هێدو ئەندازیارو تەکنیککارە و هیچ ئارەکانی-HR داوەتە دەست کەسانی بیانی و لەگەڵ خۆی هێناویەتی. کەواتە پێش سەرچاوە سروشتییەکان دروستکردن و بەڕێوەبردنی سەرچاوە مرۆییەکان لەناوخۆی کوردستاندا بیری لێ نەکراوەتەوە، یان بە دوو هێڵی تەریب نەهاتون.

پێنجەم/ گرفتێکی دیکەی بنچینەیی ئەوەیە، پرۆسەی نەوت تەنها گرێبەست و گەڕان و پشکنین و دەرهێنان و پالاّوتن نییە. بەڵکو هەناردەکردن و بە بازاڕکردنی نەوت و گاز پێویستی بە لۆبی بۆ کردنە لە جیهانی پێشکەوتوودا. ئەمەش لایەنی کەم بە ئامادەگی کورد ئەبێت لە باسوخواستە جیهانییەکاندا، لە کۆڕوکۆڕبەندە گەورەکاندا بەرگریی لەپرسەکەی خۆی بکات. یان هەرخودی خۆی ئەو جۆرە کۆنفرانس و پانێل و توێژینەوانە لە ناوخۆ و دەرەوەدا ئەنجام بدات. بۆ ئەوەی هەم فاکت و سەرچاوەی زانستی بەردەست بن، هەم پاڵپشتی جۆراوجۆر بەدوای خۆیدا بهێنێت.

سەرئەنجام

پێش هەموو شتێك، گرێبەستە نەوتییەکانی حکومەتی هەرێم پێویستی بە پێداچونەوەیە لەو ڕوانگە تیۆرییەی لەسەرەوە باسمان کرد. ڕۆشنتر لەمە: بە ئەگەرێکی زۆرەوە، کەسانی بالاّ لە حکومەتی هەرێمی کوردستاندا و لە ماوەی کابینەکانی پێشوتردا دەست تێکەلاّوییان هەبووە لەگەڵ کۆمپانیا جیهانییەکاندا (ڕاستەوخۆ بێت یان لە ڕێگای ئەملاولای دیکەوە). بۆ نمونە: هەر بەپێی ڕاپۆرتەکانی ساڵی (2012 و 2013) وەزارەتی سامانە سروشتییەکان، حکومەتی هەرێم لە باشترین دۆخی دارایی خۆیدا بووە لە ماوەی ساڵانی (2009 بۆ 2013). چی ئەبێتە هۆی ئەوەی بە ئەنقەست دەستهەق و شایستە داراییەکانی کۆمپانیاکە نەدرێت و، ئەویش بچێتە دادگای نێوبژیوانی لەندەن سکالاّ تۆمار بکات و، دواتر (2 ملیار و 200) ملیۆن دۆلار لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە وەك قەرەبو بدرێتە کۆمپانیای داناگاز؟. ئینجا نرخی پشکی داناگاز و

هاوبەشەکانی لە هەردوو کێڵگەی کۆرمۆر و چەمچەماڵ زیاتر کراوە، لەسەروو ئەمەشەوە گرێبەستەکەی داناگاز لە (2037) کۆتایی دێت، دوانزە ساڵی دیکەی بۆ درێژ ئەکەنەوە تا (نیسانی 2049).

لەبەرئەوەی جیهان دەمێکە ئاگاداری توانا هایدرۆکارنییەکانی ئەم ناوچەیە، پێویستە پرۆسە نەوتییەکانی هەرێمی کوردستانیش هاوتەریبی پرسی ووزە لە جیهاندا بڕوات، باشترین کەرەستەش بۆ ئەمە، تەنهاو تەنها بە دامەزراوەیی کردنی پتر وپتری پرسی نەوت و گازە لە هەرێمی کوردستاندا، تا لەناوەوە زیاتر بیر لە پاراستنی ئاسایشی ووزە نەکرێتەوە، لەدەرەوە دانپیانان بە ئاسانی مسۆگەر ناکرێت. ئەگەر فەزاکە بە کۆمەڵێك دامەزراوەی نیشتیمانی و زانستی و ئەمنی و ئابوریی-بانکیی نەتەنرێت، ئەوا لەو سەرەوە حکومەت و وڵاتانی خانەخوێ ئەکەونە بۆسەو بەر فرتوفێڵی یاسایی و دارایی و دیبلۆماسیی و ژینگەیی کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان. چونکە دواجار ئەو کۆمپانیایە (هەیانە دووسەت- بۆ سێ سەت ساڵ ئەزمونی هەیە) هەرێمی خاوەن ماڵیش خۆی بەدەست دەیان گرفت و سەرئێشەی ناوخۆییەوە ئەناڵێنێت، لە ئاکامدا چەندین ملیار ئەدۆڕێنێت.

ڕاسپاردەکان

یەکەم/ بۆ ئەوەی هەرێمی کوردستان ئەو دەرفەتە گەورەیەی بەرزبونەوەی نرخی نەوت و گاز لە چوارچێوەی قەیرانی ئابوریی جیهانی لەمەڕ پرسی ووزە لە دەست نەدات، پێویستە لەگەڵ حکومەتی عێراق و پەرلەمانی عێراق لە ڕێگەی تیمی پسپۆڕەوە، بگەنە ڕشتەیەك بۆ دەرچواندنی یاسای نەوت و گازی عێراقی. ئەمە تا ئەندازەیەکی زۆر هەرێم و حکومەتی مەرکەزی لەگرفتەکان دوور ئەخاتەوە.

دووەم/ خۆ- دوورگرتن لە درێژکردنەوەی ماوەی گرێبەست بۆ هەر کۆمپانیایەکی دەرەکی و لۆکاڵی، هەروەها سەرپێخستنی کۆمپانیای خزمەتگوزاریی بواری نەوت و گاز، پاشان کۆمپانیای خزمەتگوزاریی بواری ووزە نوێبووەکان بە پێی پلانی یەکێتی ئەوروپا بۆ ساڵی (2030) و (2040). تاوەکو لەم ڕێگەیەوە گازو نەوتێکی کەم لەناوەوە بەکار ببرێت، ژینگە پاکتر بێتەوەو، سەرنجی وڵاتانی پێشکەوتوو و پیشەسازیی بۆ ئەم ناوچەیە ڕابکێشرێت.

سێهەم/ مەترسییە ژینگەیی و ئەمنییەکانی کە لە عێراقەوە دێن بە هەند وەربگیرێت. بۆ بەرگرتن بەم کارەساتە، پێویستە پێشوەخت لە کوردستان کادیری کارامەو ئەندازیاری خۆماڵی پێشوەخت کە خاوەنی بڕوانامەی پراکتیکی و تیۆری بن لە بواری " دەستەی تاقیکردنەوەی نیشتیمانی لە سەلامەتی تەندروستی پیشەیی بە "NEBOSH" ناسراوە. یاخود بڕوانامەی "دامەزراوەی سەلامەتی و تەندروستی پیشەیی کە بە "IOSH" ناسراوە.

چوارەم/ هەرێمی کوردستان پێویستە وەك وڵاتانی قەتەرو ئیمارات لە ناوەندە کاریگەرەکانی جیهاندا بۆ خۆی لۆبی بکات. ساڵانە بە دەیان ملیۆن دۆلار بۆ ئەو بوارە خەرج بکات لە هاندانی ناوەندەکانی توێژینەوەو، کۆنفرانسە جیهانییەکاندا گوتاری خۆی نیشان بدات.

پێنجەم/ شەفافیەت! بابەتێکی ئەوەندە قورس نییە کە دەستەڵاتی سیاسیی بەدەستییەوە گیری خواردووەو، بەهۆی ئەم هەلاْنەشەوە کەسانی بەتاڵ و دەنگە-دەنگ کەر چونەتە پەرلەمانەکانەوەو، بەڕاست و چەپدا کەسێتی کیانی کوردیی لەکەدار ئەکەن. هیچ پێویست بە ووردبینی ڕێکخراوە بیانییەکانیش ناکات. لەناو بازاڕی هەولێر و دهۆك و سلێمانی و چەمچەماڵ و شارەکانی تر شاشەیەکی تەلەفزیۆنی گەورە هەڵبواسێت و، ڕۆژانەو شەوانە داتاو وێنەو چالاکییەکانی تیا بڵاوبکرێتەوە (ئەوەندەی پێویست بێت). ئەمە ئەبێتە مۆدێلێکی نوێ بۆ قسەکردن لەگەڵ حکومەت دا.

شەشەم/ گوتارەکە بۆ جیهان و نوێنەرایەتییە دیبلۆماسییەکان ئاوهایە " ئێمە دوێنێ لەسەر زەوی تاکە هێزبوین شەڕی داعش و گروپە تیرۆریستیەکانمان کرد، ئیمڕۆکەش کە جیهان کەوتۆتە قەیرانی ئابورییەوە بە هۆی پرسی ووزەو ئاسایشی خۆراکەوە، ئامادەییمان نیشانداوە بۆ ئەوەی گازو نەوتی کوردستان بخەینە ڕوو. فەرموون لە چوارچێوەی ئەم ناتۆ نوێیەی ئێوە بۆ وێناکردنەوەی ڕۆژهەلاْتی ناوەڕاست دەستتان داوەتێ ئێمە چی بکەین؟."

حەوتەم/ دەریای سپی ناوەڕاست (میدیتریانە) تاکە حەوزەی ووزەو جیۆپۆڵەتیکی گرنگە بەدەست خۆرئاواوە مابێت لەناوچەکەدا. ناوچەی قەزوین لە ژێر کۆنترۆڵی ڕووسیاو ئێراندایە، کەنداویش خۆی لە ڕێگەی ئیماراتەوە هەوڵ ئەدات خۆیان بگەیەننە حەوزەو هێڵی بۆڕی ڕۆژهەلاْتی دەریای سپی. ئەم ناوچەیە ڕاستەوخۆ سەری لەناوخوانی کوردستاندایە. هەرێمی کوردستان بە نهێنی یان بە ئاشکرا پێویستە بەردەوام وەفدو لۆبیست و دامەزراوەی زانستی لەم ناوچانەو لە ئەمریکاو لەندەن ئامادە بێت. بەلای کەمەوە، ئەو وڵاتانە ئەتوانن هاوکاری تەکنیکی و ئەمنی و دیبلۆماسی پرسی ووزەی کوردستان بن.

هەشتەم/ دیاریکردنی قووڵایی ستراتیجی هەرێمی کوردستان، قووڵایی ستراتیجیی هەمیشە بەو ناوچەو پێگانە ئەوترێت کە ئەکەونە نێوان خۆت و دوژمنانەوە. بەجۆرە هەر لە جەلەولاوە تا ئەگاتە خانسۆر و سنونێ قووڵایی ستراتیجی کوردستانە. پێویستە چ کورد خۆی هێزی هەواڵگریی و سەربازیی لەوناوچانە بێت، چ بتوانێت کار لەسەر ڕاگرتنی ئاگر (Fire Break) بکات، ئەمە بەو حاڵەتە ئەوترێت کاتێك خەرمانێك هەیە، بۆ ئەوەی ئاگرەکەی پێ نەگات، لە دووری چەند سەت مەترێکەوە چاڵێك هەڵئەکەنرێت بۆ ئەوەی ئەگەر ئاگرێك هات نەگاتە خەرمانەکە.

نۆیەم/ هەرێمی کوردستان بە هۆی پاڵپشتییە دەرەکییەکانەوە بێت، یاخود دۆزینەوەی ڕێگا چارەیەکی دەستوریی و یاسایی لە لایەن عێراقەوە، دامەزراندنی چوارچێوەیەکی بەرگریی ئاسمانی پێشکەوتوو بخاتە گفتوگۆوە.

دەیەم/ کەرتی بانکیی لە هەرێمی کوردستاندا لاوازە، لە پشت هەموو سیستەمێکی ئابوریی ڕاوەستاوەوە، سیستەمێکی بانکی پێشکەوتوو هەیە. لەکاتێکدا لە کوردستان بانکە بازرگانییەکان هیچ قازانجێکی ئەوتۆ ناگەیەنن و، بانکەکانی دیکەش تەنها کاریان بووەتە بابەتی دابەشکردنی مووچە.

یانزەهەم/ بە پێی بە دواداچونەکانمان کۆمپانیای نەوت پێویستە (5) جۆر باج بدات، پێویستە هەرێمی کوردستان بە هیچ شێوەیەك لە هیچ جۆرە باجێك خۆش نە بێت لە پێناو ڕێکخستنەوەو زیادکردنی داهات دا.

*بەهرۆز جەعفەر/ دامەزرێنەرو سەرۆکی پەیمانگەی مێدیتریانە بۆ توێژینەوەی هەرێمایەتی، دکتۆرا لە پەیوەندییە ئابورییە نێودەوڵەتییەکان.

سەرچاوەی پێویست سودی لێوەرگیراوە

(1) Hydrocarbons-technology (2022) Khor Mor Gas Field Expansion, Kurdistan Region, Iraq. For more see here:

https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/khor-mor-gas-field-expansion/

(2) Mackertich, D. S and Samarrai, A,I (2015) History of hydrocarbon exploration in the Kurdistan Region of Iraq. Gulf PetroLink, Bahrain. P: 182

(3) Dana gas company: Official web https://www.danagas.com/operations/kri/

(4) Reuters (2021) UAE's Dana Gas secures U.S. agency funding for Iraqi Kurdistan project

https://www.reuters.com/business/energy/uaes-dana-gas-secures-us-agency-funding-iraqi-kurdistan-project-2021-09-08/

(5) بەرئەنجامی گەڕان و پرسیارو چاوپێکەوتنەکانی توێژەر لە ناحیەی قادرکەرەم و کێڵگەی کۆرمۆرەوە تا وێستگەی شاری غاز لە چەمچەماڵ.

(6) Smith, R. El-Anis, I. Farrands, C (2017) International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses. 2nd Edition. ISBN 9781138808416

(7) Statisca (2021) Estimated number of companies worldwide from 2000 to 2020

https://www.statista.com/statistics/1260686/global-companies/

(8) سويس انفو (٢٠٢٢) : المنتدى الاقتصادى العالمى لعام 2022 من خلال أرقام معبّره

https://www.swissinfo.ch/ara/topic/%D8%B4%D8%B1%D9%83%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D8%AA%D8%B9%D8%AF%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%86%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%AA-/44226570

(9) Jaafar, B. Wali, H (2020) Stubborn Kurdish Petroleum Resources: Surveying Actual data and investigating the declared Numbers. Mediterranean Institute for Regional Studies

(10) العربية (2021): الكاظمي: لن نتنازل عن بناء الدولة ولا تهاون مع المتجاوزين. انظر هنا:

https://www.alarabiya.net › 2021/02/09

(11) The World Bank (2021) Seven Countries Account for Two-Thirds of Global Gas Flaring

(12) الحرة (2021) بعد 80 مليار دولار.. أرقام صادمة عن قطاع الكهرباء في العراق

https://www.alhurra.com › 2021/07/03

(13) الشرق الأوسط (2016) القيارة بلا دخان... لكن الأضرار كبيرة

(14) طارق كاكه رش (٢٠١٤) العقود النفطية وخالفات احللومة االحتادية واقليم كردستان حولها. مجلة الدراسات القانونية و السياسية. السنة الثانية العدد (الرابع). ص 273 –279.